

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

МАЙМАКОВА АЛМАГУЛЬ ДИЛЬДИНІВНА

СЛОВОТВОРЧА СЕМАНТИКА СУФІКСІВ ВІДНОСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ
ТА ЇЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ НОСІЯМИ МОВИ

10.02.02 - російська мова

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

К и ї в - 1 9 9 5

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00761133 (L)

Роз'яснювальна

в Київському університеті імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: кандидат філологічних наук,
доцент Ковальова Людмила Сергіївна

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук,
професор Муравицька Маргарита Петрівна

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
Хоменко Людмила Мечиславівна

Провідна установа: Київський державний лінгвістичний
університет

Захист відбудеться "27" *травня* 1995 року о 10 годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.01.30 у Київському університеті
ім. Тараса Шевченка за адресою: 252017, м.Київ, бульвар Т.Шевченка, 14,
ауд. 63.

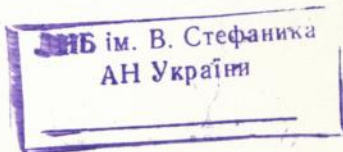
З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці Київського
університету ім. Тараса Шевченка (вул.Володимирська, 58, кім.10)

Автореферат розісланий "26" *вересня* 1995 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук, доцент

Шахова

Шахова Л.І.

Одним з першочергових завдань мовознавства є вивчення мовної семантики у системному аспекті, її функціонування. Повний опис семантичної системи необхідний не лише з теоретичних, але й з практичних міркувань. Однак охопити мову як об'єкт дослідження у всій її цілісності, у всій різноманітності її проявів не в стані навіть уся наука про мову. Тому найбільш перспективним методом на шляху цілісного дослідження мовної семантики є виділення з мовного цілого певних "шматочків", фрагментів, "мікросистем" з метою їх детального та всебічного аналізу. Найменш вивченими до нашого часу залишаються значення мінімальних двосторонніх одиниць мови - морфем.

Реферована робота присвячена дослідженню значення афіксальної морфеми - словотворчого форманта відносних прикметників /ВП/ у сучасній російській мові. Звернення до прикметника не випадкове. Прикметники входять до категорії, яка здобула в мові своє повне смислове та формальне вираження /Л.В.Щерба/. Із змістової точки зору вони здаються досить простими й однорідними: семантичною основою прикметника є якість.¹ З формальної точки зору прикметники більш прозорі, визначені порівняно з іншими частинами мови. Однак, як відомо, прикметники як частина мови являють собою досить строкату картину /прикметники у вузькому значенні, наявність повної - короткої форм, ступенів порівняння/. Причина цієї різноманітності, з нашої точки зору, криється у словотворчо-морфемній області, зокрема, різновиди словотворчих значень прикметників та інтегровані у структуру слова морфемні значення дозволяють припустити існування певної шкали морфемних значень.

Актуальність дисертаційного дослідження визначається тим, що у сучасній лінгвістиці до цього часу не вирішене питання про специфіку семантики морфем; не склалася адекватна предмету метамова опису значень морфем; не вирішена проблема співвідношення між реалізованим у прикметникові змістом і тим семантичним потенціалом, який закладений у цій одиниці формою; не встановлений механізм відтворення у свідомості носіїв мови значень відносних прикметників з опорою на формально-структурні показники

---

1. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. - М.: Высш. шк., 1986. - С.157.

таких похідних і знання реалій навколишнього світу.

Мета дослідження полягає у тому, щоб розглянути значення морфеми на прикладі афіксальних морфем відносних прикметників як найбільш формалізованих і таких, що наближаються до морфем реляційного типу.

Здійснення поставленої мети передбачає вирішення ряду конкретних завдань:

- розглянути словникові дефініції відносних прикметників як вихідний матеріал дослідження;

- визначити той набір ознак, за допомогою якого описується значення суфіксів -н-, -ов-, -ск- /звертаючи особливу увагу на відповідні предикати, як-от: 'связанный с тем-то', 'относящийся к тому-то' /;

- класифікувати ці набори, розподілити у "пучки";

- розглянути словотворчі значення відносних прикметників /як певне співвідношення-інтеграцію всіх морфем слова/;

- співвіднести ці словотворчі значення з морфемним, яке таким чином визначиться;

- провести експеримент, під час якого перевіряється реальний /психолінгвістичний/ набір ознак, що входять до визначення прикметника, особливо можливість за даними опитування виділити суфіксальне значення.

Методи дослідження. Науковий пошук здійснювався на основі відомих положень про зв'язок мови і мислення, єдності загального та часткового в об'єктивній дійсності, співвідношення форми і змісту, про нерозривний зв'язок означуючого і означуваного.

В основу опису мовних одиниць були покладені дані про семантичну структуру відсубстантивних відносних прикметників /ВВП/. Методика компонентного аналізу передбачає розкладання значення слова на семантичні компоненти, з яких воно складається, тобто значення слова постає як "комплекс мінімальних дискретних елементів".¹

Найбільшу цінність у цьому плані мають словникові дефініції, які являють собою зразки більш чи менш адекватного "розкладання" наявного значення на його компоненти.

1. Комлев Н.Г. Компоненты содержательной структуры слова. - М.: Изд-во МГУ, 1969. - С.30.

Матеріалом дослідження служили тлумачення значень похідних відсубстантивних прикметників зі "Словаря русского языка" у 4-х томах, що розглядаються як метамова опису.

Основними джерелами дослідження були "Словарь русского языка" у 4-х томах за редакцією А.П.Євгенєвої /М., 1985 - 1988 рр./, "Словарь морфем русского языка" А.І.Кузнецової та Т.Ф.Єфремової /М., 1986 р./, "Словарь служебных морфем русского языка" Г.П.Циганенко /К., 1982 р./.

Були здійснені такі процедури:

1/ зі "Словаря морфем русского языка" А.І.Кузнецової та Т.Ф. Єфремової виписані усі відносні відсубстантивні прикметники з суфіксами -н-, -ов-, -ск-;

2/ значення цих прикметників були зіставлені зі "Словарем служебных морфем русского языка" Г.П.Циганенко;

3/ тлумачення відносних відсубстантивних прикметників з суфіксами -н-, -ов-, -ск-, були вибрані зі "Словаря русского языка" у 4-х томах.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що тут подано опис значення суфіксів -н-, -ов-, -ск- відносних прикметників на основі зіставлення словникових дефініцій з тим реальним /психолінгвістичним/ набором ознак, які входять до визначення прикметників у носіїв мови. У дослідженні на прикладі суфіксальних морфем дається обґрунтування можливості побудови ієрархії морфемних значень у мові.

Теоретична і практична цінність дослідження полягає у тому, що у ньому визначається словотворче значення на основі експерименту; встановлюється співвідношення словотворчого /функціонального, динамічного/ і морфемного значень у рамках досліджуваного матеріалу; обґрунтовується можливість побудови шкали морфемних значень у координатах "лексичне - дериваційне - реляційне".

Результати дослідження можуть бути використані при створенні різного типу словників, тобто в окремих випадках вони можуть сприяти уточненню і більш послідовному тлумаченню деяких похідних слів.

Матеріали дослідження можуть знайти застосування у практиці викладання словотвору, морфології, а також при розробці і читанні спецкурсів, проведенні спецсемініарів з семантики і словотвору російської мови.

На захист виносяться такі основні положення:

1. Як з'ясувалося у результаті дослідження, у словникових дефініціях відносних відсубстантивних прикметників найважливішу роль відіграють предикати, які власне, і корелюють у найбільшій мірі зі словотворчим значенням.

2. Предикати словникової дефініції утворюють шкалу за ступенем абстрактності - від 'относящийся' як такого, що відображає найбільшу дистанцію, до найбільш конкретного 'работающий'/'действующий', 'приводимый в действие' /.

3. Вказані предикати описують значення суфіксів -н-, -ов-, -ск- поліпредикативно, тобто вони утворюють, як правило, ланцюг, у якому послідовність /порядок слідування/ також має певне значення.

4. Можна сказати, що певною мірою морфемне значення виступає як більш абстрактне порівняно зі словотворчим: так, значення відношення, що виражається усіма трьома суфіксами, по-різному реалізується у дєриватах, які належать до різних тематичних груп.

5. Під час експерименту перевіряється реальний /психолінгвістичний/ набір ознак, що входять до визначення прикметників носіїв мови. При порівнянні зі словниковою дефініцією розходження найчастіше проявлялося у наданні переваги опитаними периферійним предикатам словникової статті.

Апробація роботи. Основні положення і результати дослідження доповідались і обговорювались на засіданнях кафедри російської мови Київського університету ім. Тараса Шевченка, були представлені у вигляді доповідей на III Міжнародному семінарі "Слов'янська культура у сучасному світі" /Київ, 1994 р./, науковій конференції "Мовна дійсність в Україні /Проблеми й перспективи/" /Вінниця, 1994 р./, Міжрегіональній лінгвістичній конференції "Омонімія і синкретизм у граматичних системах слов'янських мов" /Ізмаїл, 1994 р./.

3 теми дисертації опубліковано 3 роботи.

Композиція роботи визначається сформульованими вище метов та завданнями дослідження і відображає методику проведеного дослідження. Дисертація складається зі вступу, двох глав, висновків та списку використаної літератури.

У Вступі обґрунтовується вибір теми, розкривається її актуальність і наукова новизна, визначається мета і завдання дослідження, методи вивчення матеріалу, вказується матеріал і джерела дослідження, відмічається теоретичне і практичне значення робо-

ти, формулюються основні положення, які виносяться на захист.

У главі 1 "Проблема співвідношення форми і змісту мовних одиниць стосовно поняття "морфема" аналізуються різні підходи до визначення поняття морфеми. Зокрема, розглядаються концепції морфеми у працях представників вітчизняного мовознавства /І.О.Бодуена де Куртене, Л.В.Щерби, В.О.Богородицького, В.В.Виноградова, Н.Д.Арутюнової, Т.В.Булигіної, Ю.С.Маслова, О.А.Земської, М.М.Шанського, О.М.Тихонова, В.В.Лопатіна, І.Г.Милославського, О.С.Кубрякової/, американської дескриптивної лінгвістики /Л.Блумфілда та його послідовників/.

Ми надаємо перевагу розумінню морфеми, запропонованого І.О.Бодуеном де Куртене, що стало традиційним у вітчизняному мовознавстві, оскільки воно акцентує увагу на двосторонньому характерові мінімальної мовної одиниці, враховує у ній провідну роль значення, вказує на місце морфеми у системі мови - її відношення до одиниці іншого /більш високого/ рівня - слова.

Морфема як "зв'язана форма", приречена на комбінаційне існування, повинна розглядатися у рамках словоформи. Це стосується як форми, так і значення морфеми. Як форма морфема розпадається на фонему у їх морфологічній функції, під якими розуміються фонемі-конструкти, що характеризуються за своєю функцією /місцем і роллю у морфемі/ і своєю системою варіантів, пов'язаних зі зміною морфемного контексту.

Значення морфеми також зумовлюється її зв'язаним існуванням, тобто також не є вільним. Його називають асоціативним на противагу понятійному словесному.¹

Під асоціативністю морфемного значення ми розуміємо здатність морфеми, штучно виділеної, зберігати сліди "заражень" /М.В.Панов/, асоціюватися з великою кількістю лінійних контекстів. Похідні у словотворчій парадигмі об'єднуються не тільки асоціацією за схожістю, але й асоціацією за суміжністю /=часовою послідовністю/. Для морфемного значення важлива саме ця "консервативна" /Н.В.Крушевський/ асоціація за суміжністю повторюваних сусідніх морфем.

Морфемне "зараження" афіксів досить значне у словоформах.

---

1. Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование. - М.: Наука, 1977. - С.256

що входять у категорію, яка набула в мові свого повного смислового і формального вираження. Однією з таких категорій є якісні слова у своєму природньому вигляді - у вигляді повної форми прикметника. У пошуках компонента, що виражає якість у слові **туманний**, А.М.Пешковський приходиться до висновку, що таким елементом є саме чисто формальна, "реляційна" морфема-флексія **-ий**.¹ Це результат не лише "доцентрових" якісних процесів усередині категорії прикметника, але й взаємного зараження значенням ознаки суфікса **-н-**, який не позначає нічого іншого, крім чистого відношення. У результаті флексія включається у словотворчий процес як дериваційний елемент. Аналіз значення словотворчого форманта у даному випадку відбувається з урахуванням цього ознакового впливу флексії і здійснюється дедуктивним шляхом; структура словникової статті у тлумачному словнику досить повно відображає характер і ступінь семантичного зараження і перш за все тип каузативного зв'язку.

Глава 2 "Специфіка суфіксів відносних прикметників у сучасній російській мові" складається з двох частин. У перших двох параграфах першої частини "Особливості опису відсубстантивних відносних прикметників у тлумачному словнику і структурні компоненти дефініції" розглядаються особливості семантики ВП із суфіксами **-н-**, **-ов-**, **-ск-** і принципи їх лексикографічного опису. Семантика ВП ідіоматична, вона являє собою специфічний синтез вихідного значення твірної основи і словотворчого значення, яке відбивається у словотворчому форманті.

Аналіз принципів визначення похідних слів у тлумачних словниках російської літературної мови та вивчення словникових статей МАСу, присвячених ВВП з суфіксами **-н-**, **-ов-**, **-ск-**, дозволить виробити деякі рекомендації з приводу побудови визначень ВВП, характеру відображення значень ВП у словниках, встановлення напрямку мотивації, розкриття семантичної структури полімотивованих ВВП.

Центральне місце у першій частині відводиться аналізу словникових дефініцій за допомогою яких описуються значення суфіксів **-н-**, **-ов-**, **-ск-** ВП. У словникових дефініціях найбільшої

---

1. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. - М.: Учпедгиз, 1956. - С.82.

уваги надано предикатам, які і відображають словотворче значення. Предикати вибудовують шкалу за ступенем абстрактності - від 'относящийся' як такого, що відображає найбільшу дистанцію, до майже конкретного 'работающий, действующий, приводимый в действие'.

Аналізується також частотність предикатів у 16 тематичних групах: ВП /Класифікація ВП за тематичними групами ґрунтувалася на семантичній класифікації твірних іменників та будувалася на протиставленні живих і неживих предметів, іменників на позначення живих особових та живих неособових істот/.

Предикати словникової дефініції розподілялись таким чином: 1. 'Относящийся' - абсолютна частота 13 разів /женские цветы у растений, гражданское право, меньшевистская партия, славянская палеография, садовое искусство, чайная фабрика, медная промышленность, лыжный спорт, лесной институт, годовой доход, тепловое излучение, глазные капли, шефская помощь/; як перший член поліпредикативної групи вживається 3 рази, другий член - 1 раз, третій член - 5 разів.

2. 'Связанный' - абсолютна частота 11 разів /инженерное дело, лососевая путина, луговое хозяйство, молочная ферма, угольная промышленность, гиревой спорт, речной транспорт, сезонные работы, водные процедуры, челюстная операция, желтушное лицо/; як перший член поліпредикативної групи не вживається, як другий член поліпредикативної групи вживається 2 рази, третій член - 3 рази.

3. 'Предназначенный' - абсолютна частота 13 разів /детская книга, малярная кисть, конный двор, кукольная рубашка, фруктовый нож, котлетный фарш, пороховой склад, диванная подушка, болотные сапоги, вечернее платье, штормовой якорь, ножная ванна, штурмовые колонны/; як перший член поліпредикативної групи вживається 4 рази, другий член - 6 разів, третій член - 1 раз.

4. 'Содержащий, состоящий' - абсолютна частота 8 разів /дамское общество, конный строй, хвойный лес, сахарный горох, железная руда, грубые решетки, звуковой сигнал, слизевое вещество/; як перший член поліпредикативної групи не вживається, як другий член поліпредикативної групи вживається 1 раз, третій член - 2 рази.

5. 'Свойственный, присущий' - абсолютна частота 9 разів /женское лукавство, барские замашки, меньшевистские ошибки.

русская культура, зверское обличие, дьявольский характер, железный лязг цепей, степной ливень, цинготные десны/; як перший член поліпредикативної групи вживається 4 рази, другий член - 2 рази, третій член - 1 раз.

6. 'Бывающий, водящийся, живущий, находящийся, обитающий, произрастающий, расположенный, растущий' - абсолютна частота 7 разів /луговые травы, королевский фланг, солончаковые растения, баковое орудие, озерная рыба, теневые травы, спинные плавники/; як перший член поліпредикативної групи вживається 1 раз, другий член - 2 рази, третій член - 1 раз.

7. 'Действующий, работающий, приводимый в действие' - абсолютна частота 7 разів /конная тяга, спиртовой термометр, газовая плита, поршневой насос, паровой двигатель, ножная швейная машинка, духовой шкаф/; як перший, другий і третій члени поліпредикативної групи не вживається.

8. 'Изготовленный, приготовленный, производимый, сделанный' - абсолютна частота 6 разів /раковый суп, ромашковый отвар, медовый пряник, бархатное платье, ременный поводок, языковая колбаса/; як перший член поліпредикативної групи вживається 4 рази, другий член - 1 раз, третій член - 1 раз.

9. 'Принадлежащий' - абсолютна частота 3 рази /материнская кофточка, поповский дом, русский язык/; як перший член поліпредикативної групи не вживається, як другий член поліпредикативної групи вживається 2 рази, третій член - 1 раз.

У параграфі "Сфери дії суфіксів -н-, -ов-, -ск-" розглядаються словотворчі можливості вказаних суфіксів. Суфікси ВП -н-, -ов-, -ск- розрізняються своїми словотворчими можливостями. Можливість поєднання певного суфікса з основою того чи іншого іменника, побудови похідного прикметника залежить від фонетичних, морфологічних, семантичних та ін. особливостей твірних іменників. Цей факт знаходить відображення у працях В.В.Виноградова, О.В.Горіної, В.П.Даниленко, А.Д.Зверева, В.В.Лопатіна, І.С.Улханова, А.П.Фоміної.

Залежність словотворчих можливостей суфіксів від семантичних властивостей твірних іменників проявляється у тому, що певні суфікси немовби закріплюються за основами слів певної семантики, приєднуються до основ слів лише певних семантичних груп.

Можна сказати, що при утворенні ВП від іменників сфери вживання між суфіксами -н-, -ов-, -ск- певним чином розподілені.

Ось деякі відмічені факти.

Суфіксу -ск- належить "монголія" на утворення ВП від топонімів.

Відношення до особи також виражається за допомогою цього суфікса /пор. дамский парикмахер, детский почерк, докторское предписание/.

Суфікси -н- та -ов- здатні сполучатися з одним і тим же колом основ. Віддавна для утворення прикметників від основ конкретних іменників, що позначають назви рослин, матеріалів, речовин, використовуються обидва суфікси /пор. яблонный -яблоневи́й, керосинный -керосиновый, бензиновый - бензиновый/. Проте нерідко суфікс -н- витісняється суфіксом -ов- через те, що у суфіксі -ов- відтінок предметного відношення виступає більш переконливо, ніж у суфіксі -н-¹ і ВП з суфіксом -ов- більш конкретно виражають відношення до предмета, названого основою. Тому можна стверджувати, що основна сфера діяльності суфікса -ов- - основи іменників на позначення істот з конкретним предметним значенням, у тому числі - назв рослин, матеріалів, речовин /у широкому розумінні/ /пор. тополевая ветка, газовый фонарь, шелковый платок/. З основами іменників на позначення істот, що вказують на осіб за віковою ознакою, також може вживатися суфікс -ов- /пор. мальчиковые ботинки, подростковый велосипед, ползунковый возраст/.

ВП з суфіксом -н- переважають у назвах сортів рослин /пор. клубника ананасная, ябина гранатная/, та шкідників рослин /пор. малинный жук, смородинная моль, яблочный цветоед/.

Використаний матеріал словникових статей дозволяє висловити думку, що досить не просто встановити певні закономірності у функціонуванні суфіксів -н-, -ов-, -ск- у значеннєворозрізняльній ролі, оскільки невизначеність значення цих суфіксів допускає різне тлумачення значень ВП, утворених за їх допомогою. Але невизначеність відношень, що передаються, не робить суфікси -н-, -ов-, -ск- абсолютно тотожними за значенням. Інакше кажучи, ми можемо говорити про спеціалізацію суфіксів. Виділяються словотворчі значення, специфічні для ВП з визначеним суфіксом /-н-,

---

1. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. - М.: Высш. шк., 1986. - С.195.

-ов-, -ск-/ та словотворчі значення, спільні для різних типів ВП.

У другій частині другої глави "Особливості сприйняття ВВП з суфіксами -н-, -ов-, -ск-" визначається суб'єктивний простір між предикатами словникової дефініції. Він має такий вигляд:

1. 'Относящийся'.
2. 'Свойственный'.
3. 'Предназначенный'.
4. 'Содержащий'.
5. 'Связанный'.
6. 'Находящийся'.
7. 'Принадлежащий'.
8. 'Работающий'.
9. 'Сделанный'.

Головна невідповідність у суб'єктивному сприйнятті простору між предикатами порівняно з науковим тлумаченням полягає у позиції-предиката 'связанный': у першому випадку він /предикат/ посідає п'яте місце у другому - друге місце /як більш абстрактний за значенням/. Очевидно, таке сприйняття опитуваними значення вказаного предиката пов'язане з його метафоричністю, з тим, що тут сильніше відчувається внутрішня форма слова: зв'язати це означає поєднати одне з одним, скріпити.

Далі у цій частині розглядаються особливості вживання та функціонування ВП з суфіксами -н-, -ов-, -ск- у мовленні носіїв мови.

В експерименті (письмовому) брали участь 210 чоловік - студенти 1-4 курсів філологічного факультету Київського університету ім. Тараса Шевченка. Опитуваним було запропоновано записати перший згаданий іменник після називання кожного прикметника за списком. Незважаючи на деякі умови експерименту, ми розглядаємо подібний вид роботи варіантом вільного асоціювання, оскільки прикметник, як відомо, не є синтагматично вільною формою і обов'язково "доповнюється" іменником. Навіть у випадку парадигматичних реакцій типу холодний -> теплий "сполучним" словом є іменник /вода, прием, день/. Для ВП тим більш закономірною є синтагматична асоціація, оскільки конкретні значення у них фактично "спрямовуються" іменниками, які з ними сполучаються.

Характер та діапазон асоціацій, що виникають у свідомості носіїв мови, різний: він зумовлений життєвим досвідом кожного

учасника експерименту, його особистісними якостями, спрямованістю свідомості, здатністю до уявлення, особливостями процесів мислення.

Визначаючи ВВП з суфіксами -н-, -ов-, -ск-, інформанти спираються в основному на свої знання про навколишній світ, зокрема знання природної логіки речей, та індивідуальний мовний досвід.

Аналізуючи запропоновані похідні одиниці, носії мови досить вільно встановлюють формальні та смислові асоціації, закріплені структурою таких слів.

ВП, яким у словнику дається лише найзагальніше визначення 'прилагательное к ...', 'относящийся к ...', 'связанный с ...', у опитуваних мають більш конкретизовані визначення. Так, прикметник **стрелковый** в МАСІ визначається таким чином:

- стрелковый** - 1. Прил. к стрелок /во 2 знач./ Стрелковый батальон.
2. Относящийся к стрельбе из огнестрельного оружия. Стрелковый спорт. Стрелковое дело /МАС, IV, 285/.

Інформанти дають таке визначення прикметнику **стрелковый**:

1. 'Относящийся к стрелкам' /стрелковый боец, стрелковое начальство, стрелковый командир/;
2. 'Относящийся к стрелкам', 'состоящий из стрелков' /стрелковая часть, стрелковая рота, стрелковый полк/;
3. 'Связанный с построением и действием стрелков' /стрелковый строй, стрелковая позиция, стрелковая цель/;
4. 'Присущий, свойственный стрелкам' /стрелковый дух, стрелковое мастерство/;
5. 'Предназначенный для стрелков' /стрелковое обмундирование, стрелковое вооружение/;
6. 'Относящийся к занятиям стрельбой', 'связанный со стрельбой' /стрелковый спорт, стрелковое соревнование, стрелковая секция/;
7. 'Предназначенный для стрельбы' /стрелковое оружие, стрелковый тир, стрелковый окоп/.

Інформанти розширюють зміст окремих визначень, які на основі вивчення словникових статей можна трактувати як загальні для ВП з суфіксами -н-, -ов-, -ск-. Так, наприклад, визначення 'принадлежащий тому, кто /что/ назван/о/ производящей основой', де предикат 'принадлежащий' виражає невід'ємність споконвічну,

генетичну /пор. аптекарское лицо, виноградарская рука, кочегарные глаза/, випадкову /пор. врачебные часы, шефский портфель/, а також належність у зв'язку з функцією, яка виконується тим, хто був названий у твірній основі /пор. инженерный проект, инженерная конструкция, захарское внушение, шпионский план/.

На наш погляд, особливий інтерес має асоціативно-ситуативний спосіб інтерпретації інформантами значень ВВП із суфіксами -н-, -ов-, -ск-. Звернення до безпосередніх прикладів дозволяє виявити різновидності зазначеного способу тлумачення. Пор.: буровая вышка, колокольное платье, очковый доктор и др. Так, тлумачення значень прикметників колокольный /у словосполученні колокольное платье/ і пильный /у словосполученні пильный метод разговора/ може базуватися на метафоричності (значення). У словосполученні колокольное платье метафора базується на схожості форми означуваних предметів. Колокольное платье - це плаття, за формою схоже на дзвін, має форму дзвона, нагадує дзвін, плаття - дзвін. Схематично асоціації, що виникають у свідомості носіїв мови, можна представити таким чином: колокольный -> колокол -> /метафоричне перенесення; порівняння, уподібнення/ = платье. У словосполученні пильный метод разговора метафоричне перенесення базується на схожості у способі зображення дії:

пильный -> пилить -> пиление, пила -> /метафорично - "спосіб дії"/ = метод разговора.

Інший різновид асоціативно-ситуативного способу інтерпретації являють собою тлумачення значень прикметників буровая /буровая дрожь, буровая станция и т.п./, весовой /весовая лаборатория, весовой сахар и т.п./, лыжный /лыжный день, лыжный снег/ та ін. Так, прикметник буровой асоціюється у свідомості інформантів з дієсловом бурить, далі воно викликає у пам'яті віддієслівний іменник бурение. Якщо зобразити ці та наступні асоціації у вигляді ланцюжка, то отримаємо:

- 1) *Буровой -> бурить -> бурение -> /атрибут/ = вышка.
- 2) Буровой -> бурить -> бурение -> /місце/ = станция.
- 3) Буровой -> бурить -> бурение -> /спосіб дії/ = метод.
- 4) Буровой -> бурить -> бурение -> процес буріння = дрожь.

---

* Цей та наступні ланцюжки не відображають конкретних ступенів творення прикметників.

5) **Буровой** -> бурить -> бурение -> результат буріння = скважина.

6) **Буровой** -> бурить -> бурение -> /мета дії/ = нефть.

7) Неоднозначне тлумачення допускає випадок **буровой инстинкт**.

Буровой -> бурить -> бурение -> /результат, прогнозування результату/ = инстинкт.**

Наступним різновидом асоціативно-ситуативного способу Інтерпретації є тлумачення значень ВВП типу: **очковый /очковый доктор, очковый мальчик, очковая девочка/**, **помадный / помадная барышня, помадная девушка/**. Сполучення **очковый доктор, помадная барышня** називають людей /ціле/ за якоюсь важливою деталлю, характерною прикметою /за частиною/. Правильна літературна форма уживання сполучення зі вказаними ВП - це конструкції з іменником у непрямому відмінкові: **доктор в очках, барышня с помадой на губах** - або багатослівні описові звороти: **доктор, который носит очки; доктор, носящий очки; барышня, у которой губы покрыты помадой**. В узуальному плані спостерігається прагнення до гармонізації, вирівнювання лексичного та граматичного: ознака предмета чи іншої ознаки виражається за допомогою прикметника. Пор.: розм. **битковой /автобус/** у значенні 'набитый битком'. Замість **структуры власти** скрізь уживається **властные структуры**. Подібні сполучення ВП з іменниками широко розповсюджені у розмовній мові та мові художньої літератури у ролі семантично **містких**. "зручних лако-нічних номінацій" /О. А. Земська/.

Опитувані знаходять семантичні зв'язки окремих полімотивованих ВП, які не зафіксовані у тлумачному словнику. Прикметник **пекарный** може семантично співвідноситися зі словом **пекарня**, однак у словникових дефініціях цей зв'язок не відображений. Пор. **пекарный** - относящийся к печению хлебных изделий. Пекарное ремесло. Пекарная печь /МАС, III, 39/.

Інформанти ж визначають цей прикметник таким чином:

1. 'Относящийся к пекарне' /пекарное помещение, пекарный дом, пекарный работник, пекарный сторож/.

** Одним із можливих "позалінгвістичних" асоціативних смислів може бути той, який зв'язаний із тлумаченням у певному середовищі відомої аббревіатури КГБ як "комитет глубинного бурения".

2. 'Относящийся, принадлежащий пекарне' /пекарное отделение, пекарный цех/.

Прикметник **пильный** у МАСі співвідноситься лише з одним із твірних - іменником дії пилка. Пор. **пильный** - спец. Относящийся к пилке. Пильное дело. Пильный цех. //Предназначенный, служащий для пилки. Пильный инструмент /МАС, III, 123/.

Інформанти вказують на можливість семантичного зв'язку цього прикметника з іменником пила і дають йому такі визначення:

1. 'Относящийся к пиле', 'принадлежащий пиле' /пильная ручка, пильная разводка, пильные зубья, пильная рама/.

2. 'Свойственный, присущий пиле' /пильный визг/.

Якщо говорити про семантичну структуру подібних полімотивованих прикметників, то вона не може бути розкрита лише на основі даних тлумачних словників, оскільки у словникових статтях не завжди є посилання на всі мотивуючі слова.

У заключенні зроблені підсумки роботи і за результатами дослідження поставлених проблем формулюються основні висновки.

Ідіоматичність значення похідного слова, неможливість вербалізувати відношення, що існує між мотивуючим і його мотивованим і виражене формантом, випливають із специфіки морфеми як зв'язаної форми. Цими труднощами і була зумовлена спроба аналізу словникової дефініції об'єктів дослідження (розгорнутого вербального уявлення об'єкта), з одного боку, і такого, що береться до уваги, "згорнутого" в узуальній формі значення об'єктів, що реально функціонує у їх вживанні. Тому найбільше значення надавалось предикатам, котрі реалізують специфіку досліджуваного матеріалу - відносних прикметників, ознакових слів. Уже за своїм визначенням слова цієї категорії містять контраст, "не гармонують" через початкове протиріччя між предметним значенням кореневої частини і абстрактним ознаковим значенням афікса, що й знаходило своє вираження у предикаті дефініції.

Як показало дослідження, це протиріччя вирішувалось по-різному під час лінгвістичного аналізу у словниковій статті, з одного боку, і носіями мови - з іншого, і найбільш суттєві розбіжності були викликані лінгво-прагматичними факторами: сферою вживання, частотою використання та лінгвістичним досвідом опитованих. Зазначені розбіжності виявлялись перш за все у наданні переваги інформантами при вільному асоціативному аналізові периферійним предикатам словникової статті. Пор.: у словниковій

статті прикметнику стрелковий наведено дефініцію 'относящийся к стрельбе'. Лексичне значення предиката 'относиться' таке:

1. Входит в состав, в разряд, в число кого-, чего-либо.
2. Иметь отношение к кому-, чему-либо, быть обращенным к кому-либо, предназначенным для кого-либо.
3. Находиться в каком-либо соответствии, соотношении с чем-либо /МАС, II, 694/.

Опитувані ж надавали перевагу значенню 'предназначенный ...' (67 чоловік), потім значенню 'связанный ...' (24 чоловіки) і тільки в останню чергу значення 'относящийся ...' (14 чоловік).

Предикати словникової дефініції були розміщені у шкалу за ступенем абстрактності. Під абстрактним ми у цьому тексті розуміли не денотативне значення прикметника і не реляційність, властиву граматичним афіксам-флексіям. Мова йшла про відмінність, "різницю" значень між твірним іменником і мотивованим ним прикметником, яка і відображала власне словотворче значення у словотворчому форманті -н-, -ов-, -ск-. Тут ми спостерігаємо один із випадків, коли словотворче значення відображене в окремому предикаті. Ступінь "віддалення" деривата від дериванта розрізнявся і виражався у наступних дієсловах:

быть /водиться, жить, находится, обитать, произрастать, располагаться, расти/, изготовить /приготовить, произвести, сделать/, относиться, предназначить /служить/, принадлежать, быть присущим /свойственным/, работать /действовать, приводит /в действие//, связывать, содержать /состоять/ - від 'относиться' як такого, що відображає найбільшу дистанцію до майже конкретного 'работать' /'действовать', 'приводит в действие'//.

За ступенем зменшення абстрактності предикати утворюють таку шкалу:

1. 'Относящийся'.
2. 'Связанный'.
3. 'Свойственный', 'присущий'.
4. 'Принадлежащий'.
5. 'Предназначенный', 'служащий'.
6. 'Бывающий', 'водящийся', 'живущий', 'находящийся', 'обитающий', 'произрастающий', 'расположенный', 'растущий'.
7. 'Содержащий', 'состоящий'.
8. 'Изготовленный', 'приготовленный', 'производимый', 'сделанный'.

9. 'Действующий', 'работающий', 'приводимый в действие'.

За ступенем частотності у тематичних групах відсубстантивних відносних прикметників предикати словникової дефініції утворюють таку послідовність:

1. 'Относящийся', 'предназначенный'.
2. 'Связанный'.
3. 'Свойственный', 'присущий'.
4. 'Содержащий', 'состоящий'.
5. 'Бывающий', 'водящийся', 'живущий', 'находящийся', 'обитающий', 'произрастающий', 'расположенный', 'растущий'; 'работающий', 'действующий', 'приводимый в действие'.
6. 'Изготовленный', 'приготовленный', 'производимый', 'сделанный'.
7. 'Принадлежащий'.

Жоден із вказаних предикатів не визначає відносних прикметників у ролі єдиного.

Картина суб'єктивного простору між предикатами словникової дефініції дещо відрізнялась від наведеної вище наукової картини. Носії мови уявляють простір між предикатами таким чином:

1. 'Относящийся'.
2. 'Свойственный'.
3. 'Предназначенный'.
4. 'Содержащий'.
5. 'Связанный'.
6. 'Находящийся'.
7. 'Принадлежащий'.
8. 'Работающий'.
9. 'Сделанный'.

Найбільший інтерес для нас мали верхні рівні простору - найабстрактніші за значенням предикати.

Головна невідповідність у суб'єктивному сприйнятті простору полягала у позиції предиката 'связанный'. Якщо у шкалі абстрактності цей предикат займає у нас другу позицію, то у інформантів - п'яту позицію. Таке сприйняття зумовлене явним впливом внутрішньої форми слова: дієслово 'связать' у свідомості носіїв мови асоціюється перш за все із конкретною дією - з'єднанням, скріпленням, стягненням.

Основні положення дисертації представлені у таких публікаціях:

1. Синтагматический аспект морфема //Славянская культура в современном мире. Материалы III Международного семинара. - Киев. - 1994. - С.181-182/ у співавторстві з Ковалювою Л.С., Потаповою Г.М. /.

2. Морфологический и синтаксический аспекты гиперхарактеризации // Омонимия и синкретизм в грамматических системах славянских языков. Межрегиональная лингвистическая конференция. - Измаил. - 1994. - С.34-35.

3. О специфике значения аффиксальной морфемы //Мовна діяльність в Україні / Проблеми й перспективи/. Тези доповідей і повідомлень наукової конференції. - Ч. II. - Вінниця. - 1994. - С.146-147.

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

МАЙМАКОВА А.Д.

Словообразовательная семантика суффиксов относительных прилагательных и ее интерпретация носителями языка.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02 - русский язык, Киевский университет им. Тараса Шевченко, Киев, 1995.

В диссертации дано описание значений суффиксов -н-, -ов-, -ск- относительных прилагательных на основе сопоставления словарных дефиниций с тем реальным (психолингвистическим) набором признаков, которые входят в определения прилагательных у носителей языка.

На основе эксперимента определено словообразовательное значение, установлено соотношение словообразовательного (функционального, динамического) и морфемного значений в рамках данного материала, обоснована возможность построения шкалы морфемных значений в координатах "лексическое - деривационное - реляционное".

МАЙМАКОВА А.Д.

Wordformative semantics of relative adjectives' suffixes and its interpretation by the native speakers.

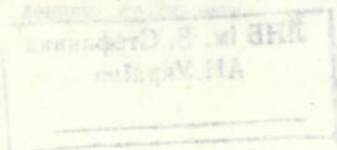
The thesis is submitted for a Candidate's Degree (Philology) in speciality - 10.02.02. the Russian Language, Kiev Tarasa Shevchenko University, Kiev, 1995.

The thesis contains the description of the dictionary meaning of relative adjectives' suffixes -н-, -ов-, -ск- in comparison with that real (psycholinguistic) set of marks, which is ment by the native speakers in the definition of adjectives.

The wordformative meaning of the suffixes is defined on the basis of experiment. The author sets up the correlation of wordformative (functional, dynamic) and morphemic meanings within given material and substantiates the possibility of creation the scale of morphemic meanings "lexical - derivative - relative".

Ключові слова: словотворча семантика, аффіксальна морфема, відносний прикметник.

Майф-

Підписано до друку 22.09.1995 р.Об.І.О.Формат 60x84 І/16.

Друк офсетний.Тир.100.Зам.156.Безплатно.

ЛОД УДіУ ім.Драгманова,Київ,Пирогова,9.

AB 33.141